

Hebrew Writers Association in Israel

"תהלה" לעגנון

Author(s): שלום קרמר

Source:

Moznaim /

מאזנים

Vol. No. 1963), pp. 165-168 ארגוסט ג, תשכ"ג

Published by: Hebrew Writers Association in Israel

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/23850626>

Accessed: 21-03-2018 08:51 UTC

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Hebrew Writers Association in Israel is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Moznaim* / מאזנים.

JSTOR

<http://www.jstor.org>

סוף דבר: לפי עגנון — לא זה שבכוח הדמיון העליון הוא מספר „תפארת בית אבותיו“, אלא בן־הדור, בעל „כלי־הנפש השבורים“ — לפי עגנון זה שליחיו של אלהים אינם כמותו וזה מקור הרעה. עגנון מאמין בבורא עולם, אבל בכוחות העושים שליחותו ישים תהלה: עושים הם שליחותו בזעם. מרים הם ואכזורים. בשיחה פרטית עם עגנון נגעתי ב„המלבוש“ והזכרתי את האמור שם על חסדי השר שמרובים הם, ועל עבדי השר, שעובדים בשליחותו ועושים את השליחות בזעם. ננער עגנון ואמר מתוך צער, צערו של מאמין אמונה טראגית: וכי לא כן הדבר? וכי אין זו אמת לאמיתה? נעניתי לו בלבי.

שׁוֹם קרמר / „תהלה“ לעגנון

„זקנה אחת היתה בירושלים. זקנה נאה שכמותה לא ראתם מימכם. צדקת היתה וחיננית היתה וענוותנית היתה. אור עיניה חסד ורחמים וקמטי פניה ברכה ושלום. אלמלא שאין הנשים יכולות להידמות למלאכים הייתי מדמה אותה למלאך אלקים. ועוד זאת היתה בה, זריזות של עלמות. אלמלא בגדי זקונה שעליה לא ניכר בה שמץ זיקנות. עד שלא יצאתי מירושלים לא הכרתי אותה, משחזרתי לירושלים הכרתי אותה. והיאך לא הכרתי קודם? היאך אתם לא הכרתי אותה עכשיו? אלא כל אדם נועד לו להכיר את מי שמכיר ואיזה זמן יכיר אותו ובאיזו סיבה יכיר אותו. באיזו סיבה נתוודעה לי? מעשה והלכתי לבקר“...

קטע זה שלפנינו הוא פתיחתו של הסיפור „תהלה“, וכבר בו משוקעים רוב הסמנים של כתיבתו של עגנון. ולא עוד אלא הסיפור „תהלה“ נתבלטו בו הרבה איכויות והרבה מעלות של כשרונו של עגנון. לא רק אבן־גזית הוא בהיכל יצירתו, שרוח אחת גדולה ונעימה מהלכת בו אלא גם אבן־בוהן, שעל־פיה אתה בוחן את שאר האבנים. נדגיש אבן־גזית ואבן־בוהן לבניין המרכזי המקורי, אבל לא לאגפים וליציעים שנוספו בקרב הימים, שאם־כך צמודים הם אליו, קיימים ועומדים לעצמם. „תהלה“ שנתייחד בייחודו ונשתבח במעלתו דוגמא ומופת הוא לבניין המרכזי של יצירתו. כבר בקטע המובא אנו רואים את דרך תיאורו של עגנון. אין הוא נותן סימנים חיצוניים בזקנה, כך וכך המראה שלה, כך וכך מלבושיה וכך וכך דמותה. דמותה החיצונית של הזקנה כמעט איננה מעניינת, אלא דמותה הפנימית, מעלותיה המוסריות, המנטאליות שלה. והקווים כוללים ביותר. היא זקנה נאה סתם, היא צדקת וחכמה וחיננית וענוותנית. וגם כשמדובר בעיניה ובקמטי פניה לא הצד הויזואלי קוסם לו אלא הצד הרוחני: „אור עיניה חסד ורחמים, קמטי פניה ברכה שלום“ — משפט זה חוזר כמה פעמים כמשפט־מפתח לדמות כולה. לא נתן עגנון בזקנה, לא כאן ולא בהמשך הסיפור, סימנים חיצוניים ריאליים. וכלום אנו רואים את פניה של הרבנית, זו „הזקנה המבוהלת והכעוסה“, ש„פיה מלא קובלנות על סורו של עולם“. טבעו של אדם קובע, ולא פניו ומלבושיו וכל מראהו החיצוני: לא האדם אלא הנשמה שבאדם, התמצית הרחנית שבו ונוסיף הצביון הלוקאלי שבו.

וגם בתיאורו של טבע, שדומה כאן החיצוניות מרעצת — אין המספר שוקד למסור תיאור רצוף. את ריחו של טבע הוא מוסר לנו, ובעקבות הריח — הרוח. די לו בכמה פרטים וויזואליים מובהרים, שנתבטאו בדיוק לשוני גמור לפי מיטב המסורת. „טיילתי לי אילך ואילך כשאני מריח את ריח הגשמים היורדים ברננה ומתעטפים בערפילים המגוונים ומשיקים בין אבני חוצות ומקישים על כתלי הבתים ומרקדים על הגגות ומנטפים ועושים שלוליות שלוליות“.. (קע”ט). העיקר — התייחסותו של האדם אל התמורה שבטבע, הקומנטאר הרוחני הנפשי שהוא מסמך לו. לכן תיאור הטבע תחילתו

פירוש וסופו פירוש: תחילתו — גשמים כבר התחילו יורדים והחמה היתה כבושה בעננים. יום שזכה בחוצה לארץ רואים כיום אביב, ירושלים שהיא מפונקת שבעה שמונה חדשים בחמה... וכו'. וסופו — „שירושלים אפילו ביום של גשמים החמה מבקשת לעמוד בתפקידה“. בדרך כלל תיאורי הטבע ביצירתו של עגנון קצרים ביותר וכולם רצופים רחשי נפש (השווה לכאן תיאור הטבע המקוצר בעמ' קפ"ב). והוא הדין בתיאור של סביבה, שקודמים לה אווירה והלך־נפש או הערכה מחוכמת המשתמעת לכמה פעמים, כשבמרכז עומדים משאם־ומתנם של הבריות ושיחם־ושיגם. ב"תהלה" המוסר לנו בקולמוס את ההווי של הישוב הישן בעיר העתיקה. העיר עצמה בממשה הפיסי איננה, אבל ניתנה אווירתה וכל צביונה. הוזה אמר, הבסיס החושני־ההסתכלותי לא ניתן ביצירתו של עגנון אלא כמידת הנחיצות למשא־ומתן בין הבריות ולהתייחסות הרחנית־הנפשית ביניהם.

אין עגנון מספר ריאליסטי במובן האירופי, שכן מלכתחילה לא קיבל את שיטת הריאליסם, כפי שנסללו דרכיה עלידי גדולי המספרים בעולם במאה התשע עשרה. יתר־על־כן גם הכינוי „אפיקן“, שכה מרבים להשתמש בו רוב המגדירים את יצירתו של עגנון, אינו הולם אותו מכל וכל. כינוי זה טבוע בחותמה של התרבות היוונית: התגלמותה האמנותית המושלמת באיפופיות של הומירוס ומשמעותו האידיאלית בהגדרות שטבע אריסטו ב"פואטיקה" שלו. כל־כולו של האפיקן בהגשמת המציאות החיצונית, בתיאורים מפורטים רצופים של תמונות גדולות, בהעלאת מעשים ועלילות חיצוניים ובריקוע דיוקנאות של גיבורים כבריקוע־נחשת. הרצינות הפאטיטית, הפלאסטיקה של התיאור והאובייקטיביות של הגישה הן־הן הסימנים המובהקים של האפיקה היוונית והאירופאית. נשאלת השאלה: כלום הכרחי לגייס כינוי זה, ואף בצורה מיטאפורית, לשם־ציון יצירתו של עגנון, שכולה עליו רוחני להווייתו של אדם, שכולה פלואיד נפשי דק מן הדק והטייה בולטת אל הסובייקט. זיקה פנימית לו לעגנון לכל מה שהוא כותב, זיקה נפשית מעודנת, הוא כאילו משיח לבו ומפכפך אותו אל לבנו. אין עגנון בחינת מבצע תפקיד אמנותי, כהזו למשל, המטיל על עצמו מדי פעם בפעם תפקידים אמנותיים מוגדרים מכאן ומכאן, אלא מספר מתוך מעמקי נשמתו, בייחוד אישי מובהק, כל העולם שהוא מעלה צבוע בצבעי נפשו.

הקדמות והחדשות כאחת הן מסגולות כשרונו של עגנון, מצד אחד הפשטות הבלתי מחולקת של ימים ראשונים, התום והאמונה שבהם, השיח הישר ללא עקיפי טכניקה, המשפט הקצר והבהיר עד שהוא זוהר בשקיפותו וסגנונה של משנה ואגדה ומדרש העומד בצלילותו, ומצד שני המורכבות הנפשית של ימים אחרונים, ההיתממות והאירוניה, הניסוחים המחור־כמים־המפוקחים, הטכניקה המשולבת וכל הסימבוליקה המורנית, הבנויה כביכול על היסוד תורת המעמקים, ויש שגורמים מצד אחד באים בנפרד מן הגורמים מצד שני, ויש באים במעורב, ויש שאלה מתחבאים מתחת לאלה, או אלה מערימים על אלה — הצד השווה שבהם, עגנון שוקד תמיד על אחדותו הפנימית של כל סיפור ועל אחדות צביונית לכל יצירתו. אבל ניתן לומר, שאותה תמימות מושלמת ואירוניה קלה שמצאנו ב"תהלה" כסגולה אופיינית — הן חוט השני הכפול המשתזר בכל יצירתו.

התמימות והאירוניה ירדו כרוכות ביצירתו של עגנון עד שאין קיום לה בלעדיתהן. תמיד הן משולבות יחד ואי אפשר לזו בלא זו. ואל תיתן אותן עניין לתכנים ולתימאטיקה בלבד, אלא גם לאופיו האישי של עגנון ולסגנונו הספרותי, לכל דרכי ביטויו. הבה נעיין בקטע שהובא למעלה. פסוק כגון „אלמלא שאין הנשים יכולות להידימות למלאכים הייתי מדמה אותה למלאך אלקים“, שהוא מדברי המספר עצמו, אין לשערו אלא כפרי של כוונה, שהתמימות והאירוניה מכונסות בה יחד. וצרף לזה פסוק שכבר צוטט למעלה כקומנטאר של עגנון לתיאורו של טבע: „ירושלים אפילו ביום של גשמים החמה מבקשת לעמוד בתפקידה“, שגם הוא נאמר כביכול על ידי המספר עצמו ועוד פסוקים מרובים שעגנון ערב להם במישרים — ותראה עד כמה התמימות והאירוניה, שנראות לנו צוררות זו את זו, שוכנות אצל עגנון בכפיפה אחת ובהארמוניה אחת. כפיפה זו יש לה טעם מיוחד שאין הפה יכול לדברו.

אבי התמימות — התום שבמסטר החיים בעיירה המסורתית, שכל אמונותיה ודעותיה

קבועות מראש. התום שבסיפור "תהלה" ובסיפורים דומים הוא קודם כל פרי אמונה מוחלטת. שהכל בא מן הקב"ה, הטוב והרע, השמחה והיגון. אין אדם נוקף אצבע מלמטה אלא אם כן נגזר עליו למעלה. והאדם בחייו ובמעשיו אינו אלא מגלם פרשה כתובה וחתומה. "כל מעשיו של אדם קצובין לו משעת לידתו ועד למיתתו" (קפ"ד) — אומרת תהילה, שתום זה נתגשם בה התגשמות מליאה. תהילה היא התגלמות כל התום והטוב של העולם הישן, סמל הטוהר והעידון שבנפש; התגלמות כל הקבוע המשומר בעולם הישן, פיקודיו ומצוותיו, אמונותיו התמימות ומידותיו הטובות. כולה טוב לב ומאור פנים, מתיקות נפש וחצצחות נשמה — והכל לפי תרת היהדת ובאורה של יהדות.

תמימותה של תהילה נעשית לו למספר מנוף דראמאטי פנימי להעמיד אותנו לפני פתיעות חוזרות ונשנות עד היכן היא מגעת. תהילה מספרת על עצמה, שפטפטנית היתה בימי ילדותה ולמדה לנהוג קימוץ בדבריה, שאם תוציא את סאת דיבורה הקצוב לה, תוציא את שנותיה (קפ"ה). תהילה מאמינה שהכל קצוב מראש "אפילו כמה פעמים יאמר אדם תהילים, אבל הבחירה היא בידו, כמה מזמורים יאמר בכל יום" (קפ"ד). וכשהמספר שואל לשלומה, היא מברכת את הקב"ה, "הנותן לכל ברייתו לפי מידת הצורך" ומוסיפה "ביותר צריכה אני להודות לו היום שהכפיל מנתי". ולתמיהת המספר היא עונה, "בכל יום אני מסיימת יום אחד של תהילים והיום סיימתי שני ימים של תהילים". וכך מתפרטת והולכת זמימותה של תהילה פתיעה אחר פתיעה ונעשית ערך דראמאטי פנימי לסיפור.

תמימות כיון שנתבטאה עד הסוף, כל אותה אמונה איתנה בבורא עולם שהכל ברא לטוב ולמוטב ובמסורת הכתובה והבלתי-כתובה שנמסרה מדור לדור, מיד האירוניה שפה אחריה ואחזת בעקבה, כפלאיד בלהי ניכר, כבת-קול מבין השיטין, הואיל ואנו וגם המספר עצמו מחוץ למעגל של התמימות הזאת. אבל עולם זה קיים ועומד, והוא ניצב לפנינו בסיפוריו של עגנון מ"הכנסת כלה" ועד "האש והעצים". לשם ניכוח אי אתה צריך ללכת לגולה, שבינתיים עלתה באש; הוא שרוי כאן, או היה שרוי כאן, בארצנו, סמוך אל בתינו הצוננים, שרוח של ספקנות וניהיליסם מהלכת בהם. עדיין היה עומד על מכונו בעיר העתיקה שבתקופת המאנדאט. והסופר היה יוצא ונכנס בעיר זו להתרפק עליו ספק צמוד אליו ספק לא-צמוד אליו. מלבד ידיעתו שעולם זה כבר נגזרה עליו כליה הן בשל גורמים חיצוניים והן בשל גורמים פנימיים. העולם הישן באחדותו, והמספר — בשניותו. "מצאתי לי פיסת מקום אצל הכותל. פעמים עמדתי בין המתפללים ופעמים בין התוהים..." (קפ"ג). שניות זו היא שיוצרת מתח אירוני בלבו של המספר, ומלבו לסיפוריו. ב"תהלה" האירוניה דקה ומשיבת נפש, אבל בסיפורים אחרים היא לובשת מימדים דראסטיים ונעשית דימונית. בסיפורים אחרים מתגלעת גם אירוניה קשה וחמורה כלפי העולם המשכיל המודרני, שנסתבך בתורת-החיים שלו עד אין-מוצא. אבל אין זה מענייננו. גם בסיפור "תהלה" שכולו אפותיאווה ליהדות הישנה מבצבצת אירוניה קלה מכל שורה שבו; ולא רק כשהוא מדבר בתיירים שבאו לתור את ירושלים ובאחד מחכמי ירושלים, השטוף בחידושים ובחידושי-חידושים, וברבנית היוחסנית, המלאה טענות כרימון, ששום דבר אינו נאה לה, אלא גם כשהוא מדבר בתהילה, הצנועה והענווה, הנוחה לכל אדם ותמיד מוכנה לגלגל זכות על אחרים. אגב, גם החכם וגם הרבנית לא ניתנו אלא כאנטיפודים לתהילה. ללמדך כמה שונה היא מהם ולמי נתונה האהדה של המספר. ואף-על-פי-כן גם אחרי זוהרה של תהילה נגרר איזה צל של אירוניה קלה. אתה חי את הדברים ובדק אותם כאחד. האמונה והספק צמודים זה לזה במשחק רב גוונים, ואם תמצא לומר עשיר ומורכב יותר מהתייח-סותו של שלום עליכם אל גיבוריו ואף מיחסו של סרבאנטס לגיבורו דון קישוט.

ועדיין לא מיצינו את הקטע הבא למעלה. בקטע מרומות גם ההשגחה בחיי האדם, שהוא הנושא והמוטיב המרכזי ביצירתו של עגנון בכלל וב"תהלה" בפרט. "כל אדם נועד לו להכיר את מי שיכיר ובאיזה זמן יכיר אותו ובאיזו סיבה יכיר אותו". יתר-על-כן סיפורה של תהילה — והפעם אני מתכוון ל"סיפור-בתוך-סיפור", שניתן בסוף הסיפור — בא להבליט ביתר-שאת את הגורליות בחיי אדם, שהיא יסודם ומהותם. דומה, האדם גורלו בידו, אבל באמת יד הגורל באדם. והגורל מהו? — הצירוף מלא המשמעות של המקריות בחיי האדם וההתכונות הרצונית שבהם. הגורליות מלפפת את כל משך חייה של תהילה,

ואין אתר פנוי ממנה. גורליות זו מתגלה בכל יצירתו של עגנון — גם ב"דבר הגדול" וגם ב"דבר הקטן", גם במעשה מרכבה של המציאות האנושית וגם בהוויות של יום-יום. שלוש פגישות "מקריות" נפגש המספר בזקנה עד שהיא סיפרה לו את סיפורו. פגישה ראשונה, כשביקש את ביתו של החכם הירושלמי, ותהילה שנודמנה היא הראתה לו הדרך. פגישה שניה כשביקר אצל הרבנית, שבכניסתו לביתה שוב נודמנה לו תהילה. ופגישה שלישית — "כיוון שעדיין לא שלמו כל הראיות שהיו מיועדות לו לראותה" — כשביקר ליד הכותל המערבי וראה איך הזקנה מרככת באור פניה את השוטר האנגלי. שלוש הפגישות כביכול מקריות היו; ורק בפעם הרביעית הזקנה היא שקראה לו וסיפרה לו את סיפורו והכניסה אותו בסוד חייה, שאימת הגורל סוככה עליהם. אימה זו, שהגויים קוראים לה פאטאליסם, תהילה מתחכמת לה במעשה האיגרת שהיא כותבת לבחירי-לבה המיועדי, שכבר הוא במתים.

לכאורה הסיפור עיקרו נתון במימד פולקלוריסטי, מוטיב עממי על זקנה שנטלה לקברה איגרת של בקשת סליחה ומחילה מחתנה שנארסה עמו, והאירוסין הופרו בלא בקשת סליחה ומחילה קודם, כפי שנוהגים ישראל לעשות; ונצטרף לו המוטיב על מוות לרצון האדם. תהילה שחייה נתמשכו בלי סוף היא עצמה החליטה שהגיע הזמן להחזיר את הפיקדון לבעליו, כלומר להשיב את נשמתה לבורא עולם. היא בחרה את היום לרצונה, ולא עוד אלא דחתה אותו לעוד יום — עד שניקתה את ביתה וסיידה אותו. אבל הסיפור עצמו נתון במסגרת רחבה כל כך של הצגת דמות הזקנה, עד שאי אתה יודע מה עדיף, הדמות המבהיקה של הזקנה או סיפור חייה הרצוף גורליות נוקבת; שלוש הפגישות המקריות או הפגישה הרביעית המזומנת? בוודאי גם זה וגם זה, שניהם כאחד טובים, ובד בבד עמהם אותה שיחה, שיחת המספר, נעימה ונוקבת, תמימה ואירונית, נלבבת ופקחית. שיחה שעושה את המציאות אגדה, ואת האגדה — מציאות.

צא וראה, מה בין "תהלה" לש"י עגנון ל"רקמה" לאשר ברש, שגם הוא עוסק במוטיב של אדם המת לרצונו. הגיבנת, גיבורת "רקמה", סמל הזוהר והתום, דנה עצמה לאפיסת כוחות, לאחר שמלכת החלומות שלה, הקיסרית האוסטרית, נרצחה ביד זדונית. גם בסיפורו של ברש הסופר הוא המספר את המעשה מתוך מגע קרוב עם גיבור סיפורו, וגם בו יש כעין סיפור בתוך סיפור, סוד גדול שנמסר בזירות למספר. סיפורו של ברש כתוב כולו בנוסח אירופאי, כתיבה ישרה, משוכה וגלויה, כולו נתן במימד פסיכולוגי, שהכל מבואר ומנומק כהלכה, והכל מוצג בתחום הקדמי, כשהמספר והקורא משתפים עצמם בהבנת הדברים כמלאים. ואילו סיפורו של עגנון, הנתון לכאורה במימד פולקלוריסטי, כתוב בנוסח יהודי, בסגנון שתום ואירוניה מתנצחים בו יחד, כשכל עלילתו מוצגת בתחום אהורי, אבל מתחתיו זורמים זרמי חיים עמוקים, ועל המציאות המתוארת כנפי האגדה משיקות.

כל הסגולות שמנינו למעלה ב"תהלה" — ויותר מהן לא מנינו — מתלכדות כדי סגולה אחת, סגולת האמן היהודי, הניכר בכל טביעת עינו ורישום עטו, בכל סגנונו הספרותי והלשוני. אמן שכולו מנטאליות יהודית (והיאך לא הכרתיה מקודם? היאך אתם לא הכרתם אותה עכשיו?). לא זו בלבד שכל הגיבורים בסיפור והמספר עצמו מדברים דיבור יהודי לפי המנטאליות שלהם, אלא הסיפור כולו ערוך בשפופרות הראיה של היהדות וכצביונה. דבר זה ניכר בעצם סיפורי המעשה שלא ניתן אלא בסוף, שלא אצה לו הדרך למספר להתחיל במעשה עצמו, כפי שהגויים עושים, אלא להציג קודם ולאט-לאט את הכל באור הנכון, ובין דברים לדברים הקדמות קצרות, המלאות כוונות של אמן יהודי, שפיק' חות ועמקות מתנצחות בהן אהדדי, וגם בלשון, לשון המשנה והאגדה והמדרש, שלא פסקה מפיהם של יהודים חכמים במשך דורות.

לא בטכניקה ובסגנון בלבד מדובר, אלא בתפיסה ובראייה מיוחדת. מדובר באופיו של סופר יהודי, הבאמן בכל ניצ וניד של נשמתו לעמו ועם זה מיוחד במינו. כך הוא חשוב וכך הוא כותב; כך הוא רואה וכך הוא מדבר. מדובר בהחלטה עממית-לאומית של אמן יהודי לראות את הדברים כפי שראום אבותינו מימות התלמוד, שאילו תנאינו וחכמינו היו בתקופתנו והחזיקו עט בלטרסטי בידם, כך היו רואים את הדברים וכך היו מבטאים אותם.